

Проф. др Војислав НИКЧЕВИЋ

ЈЕЗИЧКО БЛАГО У ЦРНОЈ ГОРИ КАО ИЗВОР ЗА ИСТОРИЈУ НАРОДА

Добро је позната Марксова дефиниција којом језик доводи у најтјешњу везу с друштвом. Њу сам до сада у својим радовима неколико пута цитирао зато што боље од свих традиционалних дефиниција и теорија изражава суштину односа сваког социјалног организма и језика као медијума који је, по њему, „производ одређене заједнице“, тј. у наше вријеме народа и нације, у толикој мјери да „он сам представља вид постојања те заједнице, и то њен самоизражавајући вид“¹. Другим ријечима, тај исти однос садржан је и у овој Марксовој и Енгелсовој констатацији: „Природна самоникост језика се, уосталом, у сваком модерном развијеном језику укинула и превазишла у национални језик“². Марксов и Енгелсов дијалектички суоднос између народа као друштвенога колектива који ствара језик и самога језика што је „вид постојања“ тога народа има своју дубоку потврду и у теоријским ставовима о језику Ивана Мажуранића: „Језик једнога народа јест народ сам, а књижевност тога народа, ако треба да има какву вриједност, мора бити вјерна слика самога језика“³.

Постојање народа и нација на темељу језика није дато каквом вишом силом, нити пак неком земаљском вољом. Оно је резултат „воље“ историјских неминовности. То постојање може дати само историја, а не воља појединца, као што може нестати једино „вољом“ историјскога кретања. Језик једнога народа чине односи који су створили сам тај народ. Народ се не може служити туђим језиком јер туђи односи су садржани у туђему језику. У језику се ништа не губи, он има слојеве у којима се чува пређени пут. Језик ништа не заборавља. Он је живо памћење народа, најрјечитија свијест о себи. Језик је говор супротности које се збивају

на терену и повијесноме терену тога самога језика. Од језика се могу отуђити појединци или слојеви или читаве класе једнога народа, али народ не може заборавити свој језик управо због тога што он и језиком постоји. Онога тренутка кад заборави свој језик, народ престаје да постоји. Атак на биће народа иде заправо и преко атака на његов језик⁴.

Сљедствено реченом, будући да се језик у Црној Гори обликовао и развијао зависно од постанка и развитка црногорскога народа, боље рећи да се формирао дјеловањем супротних, сједињавајућих и разједињавајућих друштвених сила које су битно утицале да Црногорци постану самосвојан народ, да између њиховога језичкога и народноснога бића постоји творачка узајамност, нераскидиво дијалектичко јединство, са сигурношћу се може тврдити да црногорско језичко благо истовремено служи и као поуздан извор за проучавање историје тога истог народа. Још одавно се зна да је лингвистика једна од најзначајнијих помоћних друштвених дисциплина историјске науке. Ово поготово вриједи за далеке, тамом обавијене периоде прошлости, о којима се, у недостатку било каквих конкретних доказа, једино може расуђивати на основу одређених лингвистичких чињеница. Језик народа је и саставни дио његове повјеснице.

Колико ми је познато, наш језик до сада није посебно сагледаван као извор за историју црногорскога народа. Изузетак од овога само чини рад *Топономастика и њена примјена у историографији* др Митра Пешикана.⁵ Настао превасходно са жељом да пружи основне поуке о томе како ваља топонимију прикупљати, систематизовати и учинити доступном како самој лингвистици тако исто и повијесним наукама или каквим другим проучавањима, тај рад говори и о „конкретној вези историографске науке и лингвистике, гдје јасно долази до изражаја њихова међузависност“⁶. Указујући спорадично на разлике између етимологије типичних апелатива (општих ријечи) и етимологије топонима, др Пешикан у њему упозорава и на важну чињеницу „да лингвистика нигдје није тако близу опасности да западне у научну фантастику као у области етимологије древних имена“. Штавише, он изриче и бојазан „да су историјске науке већ постале у некој мјери жртва домишљања“, нарочито када су у питању Илири. Зато је професионална дужност лингвиста да упозоре колеге из других струка на рањивост, факултативност или произвољност етимолошких претпоставки због тога што у истраживању периода о којима се објективно зна сувише мало постоји нека врста глади за каквим-таквим подацима и ослонцима, што зацијело смањује нужну критичност⁷. Но, и поред тога, исти аутор је мишљења да од лингвистике историографија може очекивати „помоћ можда најприје у утврђивању различитих зона, ареа, изоглоса — како топономастичких тако и општејезичких, дијалекатских; ово тим прије што се већ запажа изразита зависност неких дијалекатских изоглоса од наших феудалних друштвених јединица и њиховог простирања“⁸.

Др Пешикан и на другоме мјесту узгред изјављује да разним научним дисциплинама, лингвистичким и нелингвистичким, најприје може помоћи антропомастика. Микротопономастички подаци јамачно могу доста попунити фондове имена и презимена и у великој мјери могу помоћи у реконструкцији ранијега стања антропонимије, њезиних старијих пресјека — не само у погледу самих фондова имена и презимена него и у погледу размјештаја и етничке припадности становништва. На тај начин се отварају нове могућности и за етнографију, и уопште за друштвено-историјске науке, у којима ће бити употребљиво готово свако достигнуће лингвистичкога ономастичкога рада и за које микротопонимија спада готово у исто такву основну грађу као и за лингвистику, јер у њој налазимо не само разне директне податке већ и основе за поједине синтезе и уопштавања. Познато је, на примјер, да су имена типа *Градац, Градина, Градиште, Кулина, Гомила* важни оријентир у археолошком рекогносцирању⁹.

Др Петар Шимуновић држи да је подручје нашега ономастичког занимања с обзиром на језик, повијест и земљопис једно од најзанимљивијих. На југословенском су терену пребивали многи народи, говорили су различити језици, преслојавали се разноврсно споменици духовнога и материјалног живота и укрштале се разновродне културе. Свједочанства тих утицаја, језичких и изванјезичких, сачувана су у географским називима и личним именима¹⁰. А др Рикард Симеон истиче да је ономастика „особито важна за истраживање и установљивање историјских обиљежја народних култура и језика за које недостају документи“¹¹.

Прије свега, историјска наука на бази језика, понајвише ономастичкога материјала, топонима, антропонима и етнонима, реконструира поријекло Црногораца из времена које сежу у дубље етапе живота њихових предака, с једне стране, старих Словена, док су још пребивали у првобитној постојбини, и, с друге стране, балканских староједилаца, Илира, Романа, романизованих Илира и припадника других етникума, из предсловенскога периода, који се, исто као и прасловенски, губи у таму још даљега индоевропскога раздобља. То чини попут оних аутора што су на основу записа, личних имена, назива мјеста и друге грађе створили претпоставке о бројним типовима индоевропских народа и њихових језика. Наиме, данас многи лингвисти вјерују да су у западну Европу с истока безброј пута продирали народи који су говорили индоевропске језике; њихови трагови још увијек постоје, особито у називима мјеста. „Имена географских јединица често су веома стара и могу репрезентовати давно ишчезле језике“¹², односно њихове народе као творце.

Тако је И. Покорни (Pokorny), лингвиста који се бавио келтским језиком, у знаменитоме дјелу *Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrer* (1938) заступао гледиште да у западној Европи постоје најмање три слоја досељеничких индоевропских народа и језика. Те праисторијске Индоевропљане, које понекад називају „прет-

ходницима Келта“, неки су лингвисти повезивали с племенима која су говорила илирски језик, по мишљењу Покорног и других научника, заступљен у географским називима на широком подручјима централне Европе. За Илире као народ се зна једино преко неколико стотина назива мјеста, личних имена и повремених информација старих античких писаца¹³. Ханс Крае (Krahe) у својим дјелима *Sprachverwandschaft im alten Europa* (1951) и *Sprache und Vorzeit* (1954) је показао да се на цијелој територији у Европи и Азији, које су запосиједали Индосвропљани, јавља велики број имена ријека са завршецима *-antia*, *-entia*, *-ontia* и тврди да се та имена могу свести на заједнички облик који је претходио цијепању одређенога језичког подручја на различите дијалекте. А Димитар Дечев је у дјелу *Die thrakischen Sprachreste* (1957), у виду имена и објашњења код старих писаца, сакупио већи дио познате грађе што је преостала од трачкога језика, којим се, по свему судећи, говорило у древно доба на сјеверном Балкану и дуж обале Црнога мора и који је, како се чини, био у блискоме односу с фризијским, старим језиком сјеверозападне Мале Азије. И посредством келтскога језика се суди о Келтима као народу.

У потоње вријеме се све више узима као извјесно да су подручје Црне Горе и њезине околне (и)јекавске предјеле населила словенска племена из Полабља, некадашњег словенског земљишта од Лабе до Балтичкога мора у данашњој Источној Њемачкој, које се од IX вијека почело германизовати. Пближе, од недавно су у стручној литератури присутне тезе да су крајеве Превалиса (Превалитане), доцније Дукље (Зете), односно Црне Горе и околне области, поред осталих племена, населили: Доњи и Горњи Морављани, Цуце, Бјелице, Ријечани, Нудољани, Љешани, Зећани (Zemzize, за које се вјерује да су изворно били Зентићи), Милочани, Травуњани, Дједоши (Бедоши), Голешинци, Љубушани, Голијани . . .¹⁴

Како стари Словени нијесу имали својега писма, па самим тим ни било каквих записа о својој прошлости у праотаџбини, о наведеним досељавањима племена у наше крајеве из Полабља сазнајемо понајвише преко топонима, антропонима и етнонима, забиљеженим у средњему вијеку латинским и њемачким језиком и писмом. Изучавајући ономатологију (ономастику) древне Атике, још давно је један антички научник изрекао мисао: „Називи мјеста често откривају скривену историју“. Ову сажету и тачно формулисану мисао наводи др Радослав Ротковић на самоме почетку једнога својега још увијек необјављеног научног рада о полапско-јужнословенским ономастичким подударностима с посебним освртом на Црну Гору. У продужетку истога рада, који ми је уступио на коришћење (на чему сам му захвалан) цитира и ријечи Ф. Баришића: „На територији Балкана многи народи су се смењивали, а имена места, река и планина остајала су као неки чувари далеке прошлости. Изговор сваког имена обично је пролазио кроз вокалске и консонантске промене. Ток тих промена често је врло

инструктиван за историчара. На пример, од лат. *Scampa — pinus* постало је арнаутско Шкумби, али тај прелаз одговара гласовним законима словенског а не арнаутског језика. Значи, пре Арнаута око реке Шкумби становали су неки Словени. На исти начин објашњава се и трансформација античког хидронима *Aluta* у дан. назив *Olt* (река у Румунији)“.

Неће бити да су ови називи махом трпјели измјене. Промјене о којима говори Баришић у првоме се реду односе на оне називе који прелазе из једнога језика у други, из једне етничке средине у другу. Међутим, то се у знатно мањој мјери може рећи за имена која се насљеђују из властите етничке основе, за оне номенклатуре које су словенски народи преузели из прасловенскога језика. Иако су називи мјеста подложни промјенама чешће него ороними и хидроними, они су, начелно гледано, веома отпорни зато што су „приковани за мјесто“, у својему се етносу рјеђе замјењују.

Као „споменици непрекинутога народнога памћења“, оними (изведеница од именици *онимија*) су заиста „најстарији и врло поуздани подаци наших језика из древних времена кад других језичких споменика није било“. Имена се изговарају и записују појединачно, носе ономастичко обавјештење изван контекста у којему се јављају, излучују и разлучују објекте на које се односе. То не остварују лексичким значењем него звуковном формом, па се стога и записују онако како се чују, преносе се с кољена на кољено, рекло би се, фонички. На њих не дјелује ни писарска ни језичка традиција, које су увијек у заостатку за језичким развитком. Из тога се разлога о онимима не може говорити као о језичким фосилима већ као о предводитељима, првим показатељима језичких промјена и лингвистичкога развоја. Они су фиксирани за објекте — људе и земљу. Топоними су постојани на оси простора, а антропоними на оси времена. Будући да су топоними везани за објекте који су стални и непокретни, непогрјешиви показатељи досега и простирања језичких изоглоса¹⁵.

Поред реченог, још треба знати да је начелна карактеристика највећег дијела микротопономастичкога материјала његова језичка конзервативност и дијалектолошка аутентичност, која је посебно драгоцјена данас — у доба опште корозије дијалеката. Облик топонима знатно мање подлијеже и тој корозији и системској нивелацији, напуштању или избјегавању карактеристичних ликова под утицајем активних језичких система и тенденција¹⁶. Због тога се и сматра да су у топонимији садржани трагови дубљих језичких слојева¹⁷.

Тврди се да су словенска племена, која су досељена из Полабља у наше крајеве, са собом донијела „ројеве старих топонима“, исто „као што је у Америци настало 5 Београда или Ловћенац у Војводини“, као Косјерић у Србији од досељених Црногораца из Косијера или пак село Никшић и други локалитети у околини Крагујевца према истоименоме црногорском граду и географским називима из његове околине. У САД има девет Париза

и пет Одеса који такође потичу од досељеника. А у држави Њу Јорк су дали имена градовима: Амстердам, Мадрид, Ангола, Вавилон (Babylon), Берлин, Каиро, Куба (Cuba), Делхи, Женева, (Geneve), Хамбург, Холанд, Јордан, Мадрид, Модена, Рим (Roma) и сл. Одсељеници из нашега Срема (1751—1753) у сјеверни дио данашње Кировградске области УССР, према мјестима из којих су дошли, именовали су тамошња села и градове: Панчево, Кањижу, Сенту, Вуковар, Суботицу, Сомбор, Вршац, Земун (Зимун), Ковин, Бечеј (Бечеја), Сентомаш и друге — укупно 27 топонима у Новој Србији. У данашњему Коминтерновском рејону Одеске области године 1805. од досељених Срба формирано је село Србка. Познато је и као Славјаносрбка, а имало је и 2 породице с презименом Никшић. Близу Србке, у Березовском рејону, има и село Черногорка (укр. Черногирка, у говору Черногорка). Образовано је досељавањем 22 породице с 50 чланова Црногораца у Украјину 1815. године. Оваквих примјера могуће је навести далеко више, али је и ово сасвим довољно као илустративан доказ о томе да називи мјеста доиста откривају скривену историју.

Др Ротковић је у својему, малоприје споменутоме рукопису, урађеном на компаративној основи, с паралелама на нашој и полапској страни, прикупио око 800 подударних или сличних ономастичких назива који фрапантно засвједочују велику етничку и језичку блискост Црногораца с далеким словенским прецима из Полабља. Реконструкцијом тих назива из средњовјековних латинских и њемачких извора почео се бавити још Јанко Шафарик у *Словенским старинама (Slovanske starožitnosti, Praha 1837)*. Међутим, у томе је највише постигао чувени њемачки слависта Рајнолд Траутман (Reinhold Trautmann). Од њега потичу двије књиге о називима мјеста (Ortsnamen) између Лабе и Балтика: *Die Elb — und Ostseeslavischen Ortsnamen (Teil I, Academiae-Verlag, Berlin 1948)* и *Die Elb — und Ostseeslavischen Ortsnamen (Teil II, Academiae-Verlag, Berlin 1949)*. Између два свјетска рата систематски је изучавао и стару грађу Мекленбурга и Холштајна, али је објавио тек послје другог рата у књизи *Die slavischen Ortsnamen Meklenburgs und Holsteins* (друго, поправљено издање, Akademie-Verlag, Berlin 1950). Регистар свих трију Траутманових књига садржан је у посебној књизи *Die Elb — und Ostseeslavischen Ortsnamen (Teil III, Register, Akademie-Verlag, Berlin 1956)*. Ономастичких података, за нас интересантних, има и у зборнику *Slawen in Deutschland* (Академија наука НДР, Берлин 1970), па и на старим мапама из књиге *Plemio = na Slowianskie nad Laba i Odra w wiekach, z mapa T. Lehr-Splawinskog* (друго издање, Wrocław 1947) и друго. Ово су, дакако у склопу ширих наслијеђених лингвистичких структура, колико знам, углавном једине и најстарије историјске информације о нашим прецима у праотаџбини из прасловенске епохе, па су утолико занимљивије и драгоцјеније.

А кад су, пак, у питању рани несловенски језички извори о старосједилачким балканским прецима Црногораца из предсло-

венскога периода с којима су се након сеобе, временом, измијешала досељена словенска племена и у процесима словенске асимилације и синтезе током дуге историје створила црногорски народ, највише ономастичких података пружају античке карте: *Птоломејева карта* (из почетка друге половине II вијека нове ере) и *Појтингерова табла* (из око 340. године н. е.)¹⁸ „Богатство топономастичке грађе садржане у поменутих картама омогућава проучавање античке топомастике на нашим теренима“ — каже др Гавро А. Шкриванић¹⁹. У ствари, од Птоломеја је остао тзв. *Vatikanski Urbinas rukopis*, који се и данас чува у Ватиканској библиотеци и садржи осам књига његове *Географије* на 110 листова пергамента и 27 карата. Рукопис има грчки и латински текст. На његовим картама су дата имена провинција, градова, планина, ријека, области, племена. *Појтингерова табла (Tabula Peutingeriana)* представља прворазредни извор за проучавање римских путева и друге античке топонимије. Концепција јој је оригинална и јединствена. Осим римских путева, који су водили од Британских острва до сјеверне Африке, а у нашим крајевима од Дунава до Јадранскога мора, односно до Охридског језера закључно, у њу су уцртани и токови ријека, мора, језера, планинских гребена и називи покрајина. У наше вријеме се све више пробија мишљење да је оригинал карте, који се чува у Националној библиотеци у Бечу, израдио непознати римски картограф, највјероватније *Kastorjus*. Пронашао ју је 1489. године бечки хуманиста *Conrad Celtes* у Вормсу (Баварска). Поклонио ју је њемачком научнику Конраду Појтингеру (*Conrad Peutinger*, 1465—1547), који је намјеравао да је штампа, али га је смрт у томе спречијела. По њему и носи име.

У нашем издању *Појтингерове табле* представљене су само југословенске земље. На њој су, поред римских путних станица, у заградама исписана и данашња имена мјеста за која је утврђено, или се претпоставља, да су постојала као станице. Путевима, на ову карту убиљеженим, као и оним предантичким, приликом досељења на Балкан користили су се и стари Словени и на њима дограђивали своје путне мреже. Истовремено су и називе старих римских и предантичких путева и осталих топонима замјењивали својим именима. Стога *Појтингерова табла* служи и као изванредан извор за праћење смјене ранијих имена и нових, словенских назива. С обзиром на то да о споменутих етносима из предсловенскога периода нема довољно писаних обавјештења за наше потребе, топонимија на картама о којима је ријеч такође има прворазредни значај за лингвистичка истраживања у функцији историографске науке. Тако преко локације и замјене античких и предантичких назива словенским именима историчари сазнају етнички карактер и размјештај становништва на нашим просторима у вријеме и послје досељавања Словена, њихове суодносе, прве сусрете, додире и разилажења досељеника са старинцима.

Познато је да на подручју Дукље постоји велика оскудица у архивским изворима и у раноме средњем вијеку, од почетка IX до краја XII стољећа, па и у Зети у позноме средњем вијеку. Тај недостатак и у овоме временскоме интервалу надомјештају оними. Повише их има у *Византиским изворима за историју народа Југославије*, које је објавила САН у 4 тома након другог свјетског рата, посебно у спису *De administrando imperio* Константина Порфирогенита из око средине X вијека²⁰. У њему је не само регистровао изворне ономастичке податке који се односе и на Дукљу него се бавио и њиховом етимологијом. Налазимо их и у гласовитоме дјелу *Краљевство Словена (Regnum Sclavorum)* Попа Дукљанина из друге половине XII стољећа²¹. Посебни научни, језикословни и повијесни значај има *Именик географских назива средњовековне Зете* који је, на бази извора и литературе, сачинио др Гавро А. Шкриванић²². Са становишта испомоћи лингвистике историјској науци за позни средњи вијек значајна су и два зборника докумената с већим бројем географских имена: *Врањинске повеље* (од XIII до XVI вијека) Божидапа Шекуларца²³ и *Саздање Цетиња*, извори из историје Цетиња и Црне Горе друге половине XV стољећа и легенде приређивача др Радослава Ротковића²⁴.

Већ је казано да језик није само знак, да, поред осталог, доиста „чува тајну етничких генеза, он је чинодејство порекла, скривити амалгам свеколике народне емпирије, дух једнога света“²⁵. У складу с овим, лингвисти и етнологзи су и до сада постанак Црногораца као народа понекад доводили у везу с бићем њихова језика, слиједећи при том теорију класика марксизма и савремено језичко учење о формирању и развоју националних језика зависно од настанка и развоја њихових народа²⁶.

Конкретно, о траговима балканскога супстрата посредством топонима и етнонима у етногенези Црногораца, тј. о присуству илирских, романских и других ономастичких назива из те скупине у етногенетским процесима становништва на нивоу појединих регија или цијеле Црне Горе, до сада су се занимали више од других научника лингвисти, историчари и етнологзи²⁷. А о великоме удјелу ширега романског језичког супстрата у црногорскоме језичкоме наслеђу свједочи око 5.000 романизација, забиљежених у сјевероисточном дијелу Боке Которске²⁸. Заправо дјело *Романизми Весне Липовац Радуловић* садржи богати лексички материјал који није ништа друго до један од врло важних конститутивних слојева структуре рјечничкога фонда језика црногорскога народа. У њ уграђен у процесима словенско-романске етничке и језичке симбиозе, на бази спонтаних утицаја и разних суерета и додира Црногораца са сусједним народом, тај материјал истовремено представља и значајну идентификацију њихова историјскога хода, показатељ утицаја западноевропске културе и цивилизације које смо асимилирали²⁹.

Но, и поред значајног присуства илирских трагова у топонимији и етнонимији и големога удјела романизма у језику Црногораца као најбољих доказа о знатноме учешћу Илира и великоме судјеловању Романа у етногенези Црногораца и њиховој култури, словенски ономастички материјал, уопште словенски лингвистички удио у нашем језику, претеже у далеко већој мјери од свих елемената наслијеђених из балканскога језичкога супстрата, узетих заједно. А то даље значи да је у тој етногенези словенски етнички и језички потенцијал као најважнији конститутивни садржај био заиста далеко више присутнији од илирскога, романског и свих других, да је досељени словенски живаљ дао основни етнички и лингвистички печат црногорскоме народу и његову језику. Довољно је консултовати *Именик географских назива средњовјековне Зете* др Гавра А. Шкриванића па да се свако у то увјери.

Веома је важно што данас посједујемо већи број забиљежених онима с подручја Дукље, Зете, односно Црне Горе у средњему вијеку јер се преко њих успоставља временски континуитет у историјској ретроспективи, с једне стране, са онимима фиксираним у латинским и њемачким изворима из Полабља у томе истоме периоду што потичу из прасловенскога језика и, с друге стране, с онимима наслијеђеним од балканских старинаца из предсловенскога, античкога и предантичког доба. Као такви, поготово они који су веома стари, омогућавају да се успјешно врше разнолике како лингвистичке тако и географско-историјске анализе и обављају ваљане научне компарације.

У овоме раду до сада је било више теоријскога и начелнога, уопштеног и синтетичког улажења у комплекс проблема који проистичу из односа језик — историја народа. А обрада постављенога задатка и методологија научнога рада захтијевају и обавезују да се тај однос у случају Црногораца поткријепи и конкретнијим примјерима од показаних. То ћу урадити на неколико примјера са жељом да покажем како зацијело нема ниједнога важнијег догађаја који се збива у повјесници одређенога народа или пак директно потиче из самога живота што не налази свој одговарајући одраз у језику тога народа. Сви примјери које ћу навести из етнолошке и етнографске литературе тичу се постанка неколико црногорских топонима зависно од конкретних историјских околности и животне стварности.

Први примјер је везан за настанак имена села *Српска* (у народноме изговору *Срнска*) и *Српштанске* (у говорном језику *Срштанске*) *горе* у Зети. Смјестивши то село у Горњу Зету, Андрија Јовићевић вели: „Српска се налази у подножју Српштанске Горе, с јужне њене стране. Ту има нешто лоше и неплодне земље, мештани је зову 'пећина'; озго је танак слој земље, а испод ове дебео слој песка. Село је сиромашно и људи су се овде населили понајвише зато што је заштићено од ветра. Испаша је у пољу и на странама Српштанске Горе“³⁰ Јовићевић у истоме дјелу пише да су Српску у његово вријеме насељавали: Терзићи — 20 кућа, Ба-

летићи — 3, Шановићи — 1, Бољевићи — 2 и Головићи — 1, што укупно износи 5 хришћанских братстава с 27 кућа³¹. У својој књизи Јовићевић још бележи и ово: „Лајковићи, Српска и Раке звали су се до скоро општим именом Грље. У грамати Ивана Црнојевића, којом се бележе границе добара манастира у Врањини (крајем XV вијека — В. Н.), стоји: '... Rake u Grlieх'"³². Ово засвједочује и следећи одломак из Јовићевићева дјела: „Грли су у почетку XVII в. обухватили данашње село Лајковиће, Српску и Митровиће и старо село Раке. И данашње народно предање потврђује то“³³. Исти аутор доноси податке о називу села Српске и крајем XVII стољећа: „Тамо (у једном турском документу — В. Н.) стоји да су 1111 г. (биће наше 1694. г.) један Љешкопољац и један Вуковчанин донели 'хабер' Хусеин-паши Авдовићу у Подгорицу да је у село Грме (тако су се онда звали Лајковићи, Митровићи и Српска) дошао владика Данило. Паша је послао Хаџи-Алију Муџића, Хас Дајка Авдовића, да пођу да га ухвате. Они пођу у Грме, нађу владика у цркви, ухвате га и доведу“³⁴. Овај догађај ушао је и у садржај првога дијела пјесме *Српски Бадњи вече* (око 1702. год.) Петра I Петровића из Његошева *Огледала српског* (1846)³⁵. Његову историјску вјеродостојност верификује и Ристо Ј. Драгићевић кад у Прилозима уз овоје издање *Горског вијенца* из једнога турског извора, који је објавио Ризо Мудеризовић, доноси цитат о хватању и ослобођењу владике Данила из турскога затвора крајем XVIII вијека³⁶.

Као што се из показаног види, локалитет *Српска*, који су за доба турске управе Зетом (до 1878) искључиво настањивали Црногорци источноправославне вјероисповијести, у тадашњим врло неповољним друштвеноисторијским условима много важне за чување њихових народносних обиљежја (о чему свједочи пјесма *Српски Бадњи вече*), добила је такво име на темељу поистовјеђивања православне вјере са српском народношћу, српства и православља³⁷. Тако су је назвали Турци дуго времена након што су загосподарили Зетом јер је представљала сиромашно хришћанско село, на које су с презиром гледали; није их привлачила да у њој живе јер би то за њих било понижење. С овим се слаже и Јовићевићев закључак: „Осим тога што се нека села (у Зети — В. Н.) деле на делове, многа се, опет, деле на махале. Махале су раније биле братствена одлика, баш као и у Малесији, и махала је добијала име по најјачем братству у Махали. Још и данас многе махале носе турска имена. Тај је случај у селима гдје су Турци били у већини, као у Голубовцима, Горичанима и Махали. Где је српски (треба: православни — В. Н.) живаљ био у већини, тамо су махале добијале српска имена“³⁸. То поготово вриједи за *Српску* кад се још узме у обзир и Јовићевићева изричита тврдња да „у Лајковићима, Српској и Дајбабама никада није било мухамеданаца, иако су у овим селима имали своје агалукџе“³⁹. Према томе, ако Јовићевић тачно пише, село *Српска* није попримило етничко значење него је обични топоним, за чије су име били одлучујући

вјерски и друштвено-политички моменти⁴⁰. То исто вриједи и за ороним *Српштанска гора*, која је по томе селу добила такав назив. У њима атрибут *српски* значи православни.

Др Јован Ердељановић у Прегледу географских имена забиљежених у Кучима доноси и топоним *Српска рупа*, увала⁴¹. У вези с њим, још додаје само ово: „Ниже Бинце су извори *Паљеви од Бинце* (...), а ниже њих дубок склоп с интересантним именом *Српска Рупа*, а то име тешко да би јој дали Срби“⁴². Тачно је да Срби нијесу могли дати име *Српска рупа* најприје због тога што у Кучима нијесу ни живјели. Биће да су је тако назвали Арбанаси из истих разлога због којих Турци *Српску*. За њих су источноправославни Кучи били иновјерци („Срби“) па је у свакодневном животу у етнички и вјерски мијешаним срединама попут њихове више него другдје у прошлости вјероисповијест служила као главни критеријум народносне идентификације и разграничавања. А може бити да је добила име и по српу, врсти оруђа којим се жњео виш (или, како га друкчије Црногорци називају, козарица), који пуно расте по увалама, вртачама, брдима, шкрапама, па чак и по камењању, на посноме земљишту.

Увала *Српска рупа* је јамачно могла добити то име по српу исто као и географски називи у Цуцама: *Ср(п)ски врх*, *Ср(п)ска вода*, *Ср(п)ски до* и *Ср(п)ска јама* у Ржаном долу, које региструје и нетачно објашњава др Ердељановић у књизи *Стара Црна Гора*. Он, стварности непримјерено, њихов постанак третира тако да ти називи потичу од Влаха (Романа). То ипак чини хипотетично ријечима: „Мислим, да се са Власима могу довести у везу и називи на з(ападу) од села: *Српски Врх* (‘планина’) или *Српски Врх*, *Српски до* (*Српски До*), *Српска Јама* (*Српска Јама*) и *Српска Вода* (*Српска вода*). Велика већина Цуца изговара та имена без онога *р* у средини, као што се уопште и придев српски код њих готово редовно изговара: „срски““. У напомени још изјављује како му је познато да и наш народ у Боки Которској често каже „срски“ мјесто „српски“, што се јавља и у једноме бокешком запису из године 1796. Иако је испадање гласа *п* у овој фонетско-фонолошкој појави условљено за изговор одвећ непроходном консонантском скупином, Ердељановић то оставља без образложења па наставља: „Пошто дакле Срби сами собом нису имали потребе, да дају овакве топографске називе, може се понајпре мислити, да су их дали Власи: они од њих, који су катуновали у близини старих зећанских Срба (треба: Црногораца — В. Н.), кад су Србима (Црногорцима — В. Н.) били катуни на овој планини, дали су по тим Србима (треба: према српу — В. Н.) наведена топографска имена“⁴³.

Ердељановић држи да су назначени топоними у изузетноме случају могли постати и на овај начин: „Пошто има на западу од ове ‘планине’ (мисли се на *Српски врх* — В. Н.), у хатару села Кућишта, ‘планина’ Влахиња, која је очевидно добила име по Власима, могли су сами Срби ову другу ‘планину’, на којој су они

катуновали, назвати српским именом за разлику од оне, која је назвата по Власима⁴⁴. Исте идеје о постанку спорних назива Ердељановић у својој књизи понавља и на још неколико мјеста⁴⁵. Међутим, у њихову неодрживост, поред осталог, увјерио сам се и консултовањем поузданих информатора рођених у Ржаном долу, који су својим изјавама и сами посвједочили да споменути локалитети без икакве дилеме представљају мјеста обрасла густим вишем и да су таква и по њиховоме мишљењу названа према српу којим се та трава у прошлости много жњела у недостатку бољих прехранбених производа за прехрану стоке у току зиме у брдовитим и планинским, сиромашним, кршевитим и непроходнијим предјелима континенталнога дијела Црне Горе. То је учињено исто као што је мјесец јул, у којему се жито жање, по српу назван старим словенским именом *српањ*, које се и до данас употребљава у хрватском језику. Као много важно оруђе за рад, срп је у међународном комунистичком покрету постао симбол сељака. Уосталом, кад су називи, судећи према подацима које је скупио Ердељановић у својему именуку географских јединица у књизи *Стара Црна Гора* почетком XX ст.: *Ржани до*, насеље у Цуцама, *Ржани до*, крај од села Ржаног дола, *Ржани до*, до у селу Ржаноме долу, *Ржаница Горња*, село у плавско-гусињској области, *Ржедолци*, становници Ржаног дола, *Ржишни градац*, брдо у Ржиштима, *Ржишта*, село у Доњим Пјешивцима, *Ржишта* у Васојевићима и сеоце *Ржишта*⁴⁶ добили имена по ражи, житарици која се сије по брдовитим крајевима, не видим разлог због којег не би и четири анализирана цуцка локалитета у Ржаноме долу била названа према српу којим се жњео не само виш⁴⁷, него и раж у томе истоме Долу, те овас (зоб) у његовоме засеоку *Овсине* и такође у *Овсинама*, дијелу заравни у Милијевићима⁴⁸, у *Овсинскоме долу* смјештеном у самоме Ржаном долу, па у *Овсинској долини* у селу Кругу и у *Овсиштима*, селу у Предишу⁴⁹ и просо у *Просеном долу*, граничном селу с Ржаном долом, које се у томе облику и у другим варијацијама у Катунској нахији јавља у неколико имена.^{49а} Истина, неко може приговорити: како то да виш расте у *Ср(п)ској јами* и *Ср(п)ској води*?! Приговору ипак нема мјеста ако се има на уму да више може расти по обронцима оба локалитета који су, као и два претходна назива, добила имена по српу којим су се жњели раж, виш и овас у Ржаноме долу као географској јединици чији су саставни дио која их је тим оруђем објединила у њиховој номенклатури. Именовање је у своме случају извршено према српу заправо због тога што су се њиме обављали пољопривредни послови од егзистенцијалнога значаја за људе и стоку. Наиме, људи су палили лазине, на којима се сијала раж и након прве жњетве следећих 10—15 година на њима је растао виш, првих година чак готово у висини саме ражи. Послије тога су палили лазине на другој парцели и тако наизмјенично. На кршевитом терену све се то тешко могло косити косом. Тек кад не би било ових кључних чињеница у тумачењу настанка дискутабилних цуцких

имена, могло би се размишљати у категоријама које је презентирао Ердељановић, дакако, без посрбљавања Црногораца.

На исти начин су постали бројни оними не само у нас већ и у осталим словенским језицима. Тако, примјера и компарирања ради, према оруђима за рад су постали, или могли настати, многи називи: по коси топоними *Косачин*⁵⁰ и *Kosir*, презимена *Kosorić*⁵¹, *Косановићи*, грана братства Мијановића у Цуцама, *Косачић Иван*, легендарна личност из епске народне поезије, *Косачина-Сандаљева*, властeosка лоза, односно *Стефан Вукчић Косача*, *Косовићи*, братство у Лимљанима и *Косовићи*, махала у Лимљанима и грана братства Перовића, Преображена у Цуцама, географски називи *Косача* у Бјелицама⁵², *Косаница* код Пљеваља, *Прокош*, дио села Брежина, *Сјенокос*, „расеље“ Просеног дола, те *Сјенокос* на црмничко-ријечној граници, *Сјенокоси* на Угњима, *Сјенокоска ријека*⁵³ итд.; према *косијеру*: *Косијери*, племе у Ријечној нахији и насеље у племену *Косијерима*⁵⁴, *Косјерић* у Србији и *Косијерево* у Петровићима, односно надимак *Косијер* (*Никола Поповић Косијер*, писар и логотет или логофет дворске канцеларије Црнојевића); по *кораћу* (чекићу, маљицу): географско име *Кораћко ждријело* у Љешанској нахији⁵⁵ и презиме *Korać*⁵⁶; према *тесли*: топоними *Теслић*, индустријско мјесто и сједиште општине у Босни, богатом шумом и с развијеном индустријом дрвета. *Тесла планина*, висораван у Босни, близу Дрине, сјеверозападно од Вишеграда, највећим дијелом пошумљена и презиме *Тесла* (*Никола Тесла*)⁵⁷; по *брусу*: *Брус*, град у Србији^{57a}; према *лопати*: *Лопатин* до у селу Језеру, *Лопатин* до у Дугоме долу, односно презиме *Лопатине*, старо братство у Језеру⁵⁸, *Лопатине* у Лијевој Ријечи и грана *Васојевића*. Чак је и према глаголу *жњети* (орпом), под условом да можда не води поријекло од личнога имена *Жањ*, формиран топоним *Жањев до*, село у Његушима⁵⁹ итд.

И Р. Траутман је у оквиру групе 6. *Serbokroatisch und Slovenisch* књиге *Die Elb — und Ostseeslavischen Ortsnamen Teil III (Register)* донио из Полабља одређене паралелне топониме и антропониме настале према оруђима за рад, који имају исте или сличне подударности с називима на нашој страни. У њој поред назива стоје ознаке: I (што упућује на књигу *Die Elb — und Ostseeslavischen Ortsnamen Teil I*), или II (што значи *Die Elb — und Ostseeslavischen Ortsnamen Teil II*) и МН (тј. *Die slavischen Ortsnamen Meklenburgs und Holsteins*) с бројем страница у књигама. А у њима уз сваки назив аутор је наводио и скраћенице коришћених извора и литературе. Према томе, да би се избјегла компликована апаратура у случајевима кад будем ређао поједине примјере из Траутманових књига као илустративни доказ за изречене тврдње, овдје ћу упућивати само на *Register* књиге Teil III. У њој је регистровао ове топониме и антропониме који су формиран, или могли бити формиран, према оруђима за рад: по *коси*, односно *косијеру*: *kosijer* (МН 88): *Kosijerevo* (МН 88), *kosor* (МН 88): *Kosor* (МН 88): *Kosore* (МН 88): *Kosorići* (МН 88):

Kosovac (II 64): *Kosovica* (II 64)⁶⁰; према брису: *Brus* (II 77)⁶¹; по лопати: *Lopatica* (II 77)⁶²; према метли: *Metla* (MH 105): *Metlic* (MH 105)⁶³.

Ови називи имају и свој прототип у старијему, словенскоме слоју, чије је облике Траутман класификовао у групу *B. Erschlossene slavische Namen und Wörter* исте књиге: *kosa* (II 109), *kosakъ* (II 77): *Kosakovici* (II 77): *Koserov* (I 145): *Kosičîn* (I 169): *Kostlin* (MH 87): *Kosobody* (MH 82): *Kosov* (II 64, MH 82): *Kosovec* (II 64): *Kosternica* (II 50)⁶⁴; *brusъ* (II 77): *Brus* (I 73, MH 34): *Brusek* (I 73, MH 34): *Bruskovo* (I 73): *Brusov* (MH 34): *Brusovici* (MH 33): *Brusy* (II 77, MH 33)⁶⁵; *lopata* (II 77): *Lopata* (II 77)⁶⁶; *metъla* (II 96): *Metly* (II 96, MH 105)⁶⁷. Презиме *Тесла* и топоними изведени од именице *тесла* имају такође паралеле у истојем слоју, управо у ликовима типа: *Teslav* (I, 56, MH 152) и *Teslav* (I 48, MH 152)⁶⁸. Др Ротковић у својему именуку полапско-јужнословенских назива има следеће ономастичке податке, реконструисане у њемачким архивским изворима и настале по оруђима за рад у Полабљу: према *сјекири*: *Sikeriz* (1177), *Sikerina* (1178), *Secheriz* (1195—1216), *Sikerin* (1267), *Seckeritz* (Greifswald) од *Zeceris* (1319), *Zeceritz* (1323), *Secheryn* (Krumin), *Zäckerok* (Königsberg) од *Czeckerick* (1355), *Czekrigk* (1452); па чак и по *српу*: *Serpowe* (1381) и *Serpow* (1521—1532).

Остало је још једино да зачас обратимо пуну пажњу и на постанак зетскога топонима (X)рватска Стубица, који А. Јовићевић биљежи само у окрњеноме облику, као *Рватска Стубица*. Он даје и реално, на ваљаним аргументима засновано образложење његове генезе: „Изнад Везирова Моста на р. Морачи налази се место *Рватска Стубица*. Пре 120—150 година дошли су из Цариграда 30 Црногораца и зановили у Фундини; носили су доста новца, а уз то и митру и многе златне и сребрене крстове у дар црногорском владици. Неко ово докаже Турцима и они их дочекају на Рватској Стубици и из заседе их нападну, потуку и опљачкају, па митру и крстове дадну неком хришћанину да их закопа, а новце и наките поделе. Ово се место отада назвало *Рватска Стубица*. Црногорци су се у оно доба звали у Цариграду Рватима, јер као Црногорци који су у вечитој борби с Турцима, не би могли опстати међу Турцима. Старешина међу Црногорцима у Цариграду до скоро се звао *рватбаша*“.⁶⁹ И топоним (X)рватска Стубица је, дакле, као и претходни називи, из разлога који нијесу били етничке природе, неоправдано попримио народносни садржај⁷⁰. У њима је, у ствари, дошло до замјене садржаја. У вези с постанком назива (X)рватска Стубица, још је потребно знати да се Црногорци у Цариграду нијесу скривали и били заштићени под *хрватским* именом зато што су водили поријекло од „црвених Хрвата“, како се понегдје знало тврдити, већ стога што Хрвати, захваљујући својему геополитичкоме положају и стицају историјских околности, у Турској нијесу били озлоглашени и омрзнути као Црногорци због њихове вишевековне борбе с Турцима. Судећи према оно-

ме што знам, нема етнојезичких података који говоре о ујему — српскоме или хрватском поријеклу Црногораца.

Полазећи од марксистичких и савремених језикословних начела да је историја свакога националног језика истовремено и повјесница његовога народа, да између језика и етникума постоји дијалектичко јединство које се огледа у томе што народ ствара језик а језичка заједница је један од најважнијих чинилаца народне заједнице, један од најзначајнијих видова њезина постојања, идентитета, са сигурношћу се може закључити да тај дијалектички суоднос долази од видног изражаја и у случају Црногораца и њиховога језика. Зато се с разлогом узима да језик у Црној Гори представља важан извор за проучавање историје црногорскога народа.

Истраживање повјеснице Црногораца преко језика врши се нарочито у оним временским раздобљима која се не могу потпуније и комплексније сагледати и реконструисати услед недостатка довољног броја писаних извора. То се понајвише односи на вријеме до краја средњег вијека. У томе дугоме историјскоме размаку који сеже у прасловенски и предсловенски, антички и предантички ток времена, па чак и у још даљи и дубљи — индоевропски и праисторијски слој — драгоцјену помоћ историографској науци пружа ономастички материјал, посебно древни топоними, антропоними и етнологији, посредством којих је могуће успоставити етничке и језичке континуитете између старих Словена у праотаџбини и њихових потомака у новој домовини, с једне, и са балканским старосједиоцима, Илирима, Грцима, Романима, романизованим Илирима и припадницима других етноса, с друге стране⁷¹.

Како су топоними веома отпорни, приковани уз мјеста као објекте који су постојани у свим просторима и временима, боље од свих других познатих извора пружају бројне информације: о поријеклу Црногораца, о њиховим словенским и балканским прецима, о правцима досељавања, размјештају и поступној територијализацији досељених словенских предака Црногораца по жупама и њиховоме животу у оквиру родовско-племенске друштвене организације и старинаца у вријеме сеобе Словена и непосредно послје ње, о њиховим разилажењима и непријатељствима након тога, мијешању истих и од IX стољећа, тј. од времена појаве феудализма, државне организације у оквиру Византијског Царства и обновљене и централизоване хришћанске цркве на дукљанском тлу, заправо од момента појаве класнога друштва, постепеној етногенези која ће током више од хиљаду година развоја, у процесима словенске асимилације и синтезе, на бази јединства интереса, понајвише отпора потчињавању, довести до формирања Црногораца као народа⁷² и нације, па и још о много чему другом.

И наведени примјери постанка црногорских географских назива зависно од конкретних друштвено-политичких, црквено-вјерских услова и животних прилика недвосмислено засвједочују не-

заобилазну улогу топонима као језичких извора у реконструкцији историје Црногораца. Чак се може рећи да су они, када су у питању њезине најстарије епохе, незамјениви другим изворима.

Наравно, кад историографија зове у помоћ науку о језику, с топонимима се мора поступати врло опрезно, посебно с оним који су прелазили из страних језика у домаћи⁷³. Ово је неопходно знати због тога што се у пракси често догађа да историчари и лингвисти, домишљајући се на различите начине, у посве далеким и нашем језику непримјереним ликовима туђих назива „препознају“ наводно топониме с наших географских простора, с којима тешко да могу имати било какве стварне везе. И у случајевима компарирања црногорских онима са старим словенским именима из прадомовине такође се мора поступати опрезно јер њихова звуковна подударност или сличност често може да нас заведе да их погрјешно локализујемо на неко уже подручје упркос њиховој општесловенској сфери простирања у прасловенскоме језику. И прва и друга замка се најлакше може избјећи ако се приликом утврђивања етимологије упоређивањем разних назива највише води рачуна о њиховим семантичким односима. И најзад, у средњовјековним латинским и њемачким изворима има знатан број наших назива заодјенутих у страну графијско рухо, које је могуће једино реконструисати на темељу њиховога изговора у нашим савременим народним језицима.

НАПОМЕНЕ

¹ Маркс, Енгелс, Лењин, *О језику*, Култура, Београд 1970, 31.

² Исто, 29.

³ Иван Маџураић, *Proza*. Svezak III. Sabrana djela Ivana Mažuranića. Priredio Milorad Zivančević, Zagreb 1979, 375.

⁴ Бранко Бањевић, *Језик и друштво* (Маркс, Енгелс, Лењин: *О језику*, избор и предговор М. Чанадановић, Култура, Београд 1970), Стварање, бр. 9, Титоград 1970, 847—848. На показаним Марксовим и Енгелсовим поставкама о језику, које је Б. Бањевић у овоме приказу бриљантно интерпретирао, заснивам све своје погледе који се тичу односа народа и нације, с једне, и језика, с друге стране. О томе свједочи моја књига *Mladi Njegoš*. *Pjesnikovi putevi ka sintezi*, Obod, Cetinje 1978, 128, напомена 10, полемички текст „Шта значи формулација „Црногорци се служе српскохрватским језиком““, Овдје, бр. 115, год. X, Титоград децембар 1978, 9—10, па и други моји радови. Ово је било нужно казати стога што Branislav Brborić, *Srpsko-hrvatski jezik u svjetlu ustavnopravnih i sociolingvističkih određenja, Jezik i nacionalni odnosi*, Sveske, br. 5—6, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa Marksističkog studijskog centra СК SKBiH »Veljko Vlahović«, Sarajevo 1984, 258, нап. 4, покушава да ме прикаже присагицом »теорије о „krvi i tlu“ i odgovarajuće joj „etnogeneze“«. Нема потребе да ово коментаришем, јер је Брборић сам најбоље дефинисао карактер своје „науке“ кад је у истоме раду написао да његова гледишта, која сажима у оквиру VI дијела тога рада као најважнија, нијесу ништа друго до нека »idealistička i futuristička razmišljanja« (исто, 298).

- ⁵ Др Митар Пешикан, *Топонимастика и њена примјена у историографији*, Годишњак цетињске Гимназије, Цетиње 1971, 107—113.
- ⁶ Исто, 107.
- ⁷ Исто, 109.
- ⁸ Исто, 110.
- ⁹ Митар Пешикан, *Значај праћења језичких елемената који се понављају у микротопонимији у зборнику радова Прва југословенска ономастичка конференција*, Тиват, 22—24. октобра 1974, Црногорска академија наука и умјетности. Научни скупови. Књига 2. Одјељење умјетности. Књига 2, Титоград 1976, 100.
- ¹⁰ Petar Šimunović, *Problemi u jugoslavenskoj onomastici*, исто, 187.
- ¹¹ Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, I, А—О, Zagreb 1969, 980.
- ¹² Bertil Malmberg, *Moderna lingvistika*, Slovo ljubve, Beograd 1979, 32.
- ¹³ Грађу за њ је скупио Антун Мајер (Mayer) у дјелу *Die Sprache der alten Illyrier*, I (1957).
- ¹⁴ Др Радослав Ротковић, *Шта нам нуди грађанска наука?* Пракса, бр. 4, Титоград 1981, 122—123; исти, *Стара црногорска књижевност*, периодизација, Зборник радова професора и сарадника Наставничког факултета у Никшићу, бр. 5—6, Никшић 1982, 305—309; Данило Радојевић, *Скадарско језеро — инспирација народног стваралаштва и међуратне поезије у зборнику радова Скадарско језеро*. Радови са симпозијума, Црногорска академија наука и умјетности. Научни скупови. Књига 9, Титоград 1983, 697, нап. 7; Вељко А. Попивоца, *Љешев ступ и братство Попивоца*, Цетиње 1984, 7—8.
- ¹⁵ Petar Šimunović, *Problemi u jugoslavenskoj onomastici*, 187—188.
- ¹⁶ Митар Пешикан, *Значај праћења језичких елемената који се понављају у микротопонимији*, 100.
- ¹⁷ Predrag Matvejević, *Jugoslavenstvo danas*. Pitanja kulture, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1984, 115.
- ¹⁸ *Monumenta cartographica Jugoslaviae*, Antičke karte, Istorijski institut. Posebna izdanja. Knj. 17. Odabrao i priredio Gavro A. Škrivanić, Beograd 1974.
- ¹⁹ Исто, 7.
- ²⁰ *Византиски извори за историју народа Југославије*, том II. Посебна издања, књига СССXXIII, Византолошки институт, књига 7. Обрадио Божидар Ферјанчић, Српска академија наука, Београд 1959.
- ²¹ *Летопис Попа Дукљанина*. Уредио Фердо Шишић, Српска краљевска академија. Посебна издања, књига LXVII. Философски и филолошки списи, књига 18, Београд—Загреб 1928.
- ²² *Именик географских назива средњовековне Зете*. Написао др Гавро А. Шкриванић, Историјски институт НР Црне Горе, Титоград 1959.
- ²³ Божидар Шекуларац, *Врањинске повеле XIII—XV вијека*, Лексикографски завод Црне Горе, Montenegro, 2, Титоград 1984.
- ²⁴ *Саздање Цетиња*. Извори и легенде. Приредио др Радослав Ротковић, Лексикографски завод Црне Горе, Montenegro, 1, Титоград 1984.
- ²⁵ Dragoljub Stojadinović, *Moć govora u savremenom srpskom romanu*, Književna kritika, br. 6, Beograd 1983, 36.
- ²⁶ Špiro Kulišić, *O etnogenezi Crnogoraca*, Pobjeda, Titograd 1980. У вези сј езичким и другим разматрањима у овој студији види и: Др Војислав Никчевић, *Вриједна књига о Црногорцима* (Поводом студије *O etnogenezi Crnogoraca* Špira Kulišićа, Pobjeda, Titograd 1980), Библиографски вјесник, часопис Друштва библиотекара СР Црне Горе и Централне народне библиотеке СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“ — Цетиње, година X, бр. 1, Цетиње 1981, 127—137.
- ²⁷ Наводим само дио њихове литературе: Антун Мајер, *Антикни елементи топонимастике подгоричког краја*, Годишњак наставника подгоричке Гимназије, година I, бр. 1, Подгорица 1930, 13—24; Војислав Никчевић, *Језички и књижевни значај црква и манастира с подручја Скадарског језера у дукљанском периоду у зборнику радова Скадарско језеро*, 667—668; Др Јован Ковачевић, *Историја Црне Горе*, књ. I, Титоград 1967, 308; Др Јован

Ердељановић, *Стара Црна Гора*, фототипско издање, Слово љубве, Београд 1978; исти, *Кучи, Братоножићи, Пипери*, фототипско издање, Слово љубве, Београд, 1981, Сава Накићевић, *Бока*. Антропоеографска студија, фототипско издање, Херцег-Нови 1981; Špiro Kulišić, *O etnogenezi Crnogoraca*; исти, *Nekoliki tragovi balkanskog supstrata u etnogenezi stanovništva Crne Gore i Hercegovine*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine. Nova serija, sveska XXXIV/1979, Etnologija, Sarajevo 1980, 7—26.

²⁸ Vesna Lipovac Radulović, *Romantizmi u Crnoj Gori. Jugoistočni dio Boke Kotorske*, Biblioteka Posebna izdanja, Obod—Pobjeda, Cetinje—Tito-grad 1981.

²⁹ Др Војислав Никчевић, *Значајан допринос црногорској лексикографији*. Поводом књиге „Романтизми у Црној Гори — Југоисточни дио Боке Которске“, Пobjеда, бр. 5781, Титоград 9. I. 1982, 11.

³⁰ *Зета и Љешкопоље* од Андрије Јовићевића, без назнаке мјеста и године издања, 433.

³¹ Исто, 444.

³² Исто, 431.

³³ Исто, 447.

³⁴ Исто, 375,—376.

³⁵ Петар II Петровић Његош, *Огледало српско*, Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, III издање, књига пета, Београд 1974, 25—29, стихови 1—139.

³⁶ Петар Петровић Његош, *Горски вијенац*. Приредио за штампу, предговор и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милана Решетара, „Графички завод“, Титоград 1965, 244—245. Будући да у народноме изговору егзистирају облици *Српска* и *Српштанска гора*, постоји мишљење да су они као такви преименовани у топониме *Српска* и *Српштанска гора* за вријеме владавине Николе I Петровића, тј. у склопу његове шире замјене црногорских српским топонимима. У то би могло да се повјерује ако се има на уму да у попису *Подигнутих и обновљених цркава и манастира од год. 1860. до 1910.* у Црној Гори под бр. 51 налазимо забиљежено мјесто *Српска Педесет година на престолу Црне Горе 1860—1910*, Цетиње 1910, 107), али се то не слаже с писањем А. Јовићевића.

³⁷ Види: Радослав Ротковић, *О вјери и народности*, Пobjеда, Титоград 16. VI. 1984, 9.

³⁸ Андрија Јовићевић, нав. дјело, 439.

³⁹ Исто, 506.

⁴⁰ Политичким моментима се руководио и Никола I Петровић кад је брдо *Крушеву* (према неким ауторима *Крушну*) главицу поред Подгорице (данашњег Титограда) преименовао у *Крушевац*. Поводећи се за истоименим српским столним градом цара Лазара, тиме је хтио да повеже српску и црногорску територију којима је намјеравао да загосподари. Из истих разлога је преименовао *Подгорицу* (*Рибницу*, која је, према неким ауторима, мјесто рођења Стефана Немање) у *Немањин град*, односно у Црној Гори зацијело политичка „потгеба је захтијевала, да се осим митрополијске, оснује још једна епархија, те је она и основана у септембру 1878. године и названа епархија *Захумско-Рашка* због тога, што је у састав њен улазио један дио старог Захумља и старе Рашке“ (*Педесет година на престолу Црне Горе 1860—1910*, 97).

⁴¹ Др Јован Ердељановић, *Кучи, Братоножићи, Пипери*, 334.

⁴² Исто, 107.

⁴³ Др Јован Ердељановић, *Стара Црна Гора*, 606.

⁴⁴ Исто, 66.

⁴⁵ Исто, 607, 619, 704—705.

⁴⁶ Исто, 865—866.

⁴⁷ Биће да је прије по вишњама него према вишу добило име *Вишњево*, село у Грбљу, у Боки Которској (исто, 782), али су зато по козарици наречена два узвишења: *Козарица*, вис у цетињском Доњем Пољу и *Козарице*, вис у Прентином долу (исто, 822).

- ⁴⁸ И надимак братства Пејовића у Ржаноме долу зове се чак *Овсине*.
- ⁴⁹ Исто, 847.
- ^{49a} Исто, 860.
- ⁵⁰ Божидар Шекуларац, нав. дјело, 134.
- ⁵¹ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga druga, К — poni', Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1972, 162.
- ⁵² Др Јован Ердељановић, *Стара Црна Гора*, 824.
- ⁵³ Исто, 871.
- ⁵⁴ Исто, 824.
- ⁵⁵ Исто, 824.
- ⁵⁶ Petar Skok, нав. дјело, 152.
- ⁵⁷ *Мала енциклопедија Просвета*. Општа енциклопедија, 2, М — Шчукин, Издавачко предузеће Просвета, Београд 1959, 672.
- ^{57a} Никола Банашевић, *Летопис Попа Дукљанина и народна предања*, Београд 1971, 227, 272, има и Брусно, мјесто у Дринској жупи.
- ⁵⁸ Др Јован Ердељановић, *Стара Црна Гора*, 831—832.
- ⁵⁹ Исто, 809.
- ⁶⁰ Reinhold Trautmann, *Die Elb — und Ostseslavischen Ortsnamen Teil III, Register*, 261.
- ⁶¹ Исто, 260.
- ⁶² Исто, 262.
- ⁶³ Исто, 262.
- ⁶⁴ Исто, 188.
- ⁶⁵ Исто, 179.
- ⁶⁶ Исто, 190.
- ⁶⁷ Исто, 192.
- ⁶⁸ Исто, 202.
- ⁶⁹ Андрија Јовићевић, *Зета и љешкопоље*, 390—391. Види и: Ристо Ј. Драгићевић, „Хрват-баша“, Записи, год. XIII, књ. XXIII, св. 4, Цетиње 1939, 334—341 и посебно, Обод, Цетиње 1939.
- ⁷⁰ Petar Šimunović, *Problemi u jugoslavenskoj onomastici*, 191—192, с правом подвлачи: »Onim, a pogotovo toponim, nemoguće je etimološki protumačiti ako se ne uzmu u obzir izvanjezični činbenici. Nigdje u jezičnoj građi nije izvanjezični faktor toliko prisutan kao u onimiji«. Исту мисао заступа и мало даље у продужетку текста: »Lingvističko porijeklo toponima važno je, ali je to tek prva etapa da bi se toponim objasnio. Etimolog, a na to je već prof. Skok upozoravao, obraća se realnom svijetu, prirodnom i društvenom, u kojemu toponim živi i ondje se skupljaju svi bitni podaci za objašnjenje imena...«
- ⁷¹ Драгомир Вујичић, *Мјесто ономастике у кругу сродних наука или научних дисциплина и начин биљежења ономастичке грађе*, Гласник Одјељења умјетности, Црногорска академија наука и умјетности, књига 5, Титоград 1984, 125—126, тврди: „...називе стварају, односно старије, наслијеђене прилагођавају настањени житељи одређеног подручја унутар једног колектива. Па и кад се човјек сели из једног краја у други, носи у „стиснутим устима“ своју ријеч, свој апелатив и термин, свој назив за сличне конфигурације. Зато је сасвим појмљиво што је фразеолошко заолијевање називима, рецимо, микротопонимских честица и најразличитијих географско-геолошких конфигурација (простије речено: сам настанак микротопонимских назива) у зависности од дијалекта одређеног подручја, односно од творачке снаге тог дијалекта и ширег језичког подручја коме он припада“.
- ⁷² Бројни аутори, који без икаквога историјског основа тврде да су Црногорци по својему етничкоме поријеклу „Срби“, још нијесу дали ваљан одговор на питање које сам им поставио прије више од шест година: „ако су Зећани одиста били Срби, зашто се онда Стефан Првовенчани од крунисања (1217) назива првим српским вјенчаним краљем кад још од друге половине XI вијека, тј. од времена краља Михаила (1077), у Зети постоји неколико краљева и званично потврђених од папе?“ — Др Војислав Никчевић, *Је ли и то филологија?* Поводом моје студије „Млади Његош“ у издању це-

тињског „Обода“, Политика, бр. 23526, Београд 5. IV. 1979, 11. Др Радослав Ротковић, *Шта нам нуди грађанска наука?*, 116, показује да се заиста „папа Гргур VII 1077. године обраћа фамилијарно Michaeli Sclavorum regi, дукљанском краљу Михаилу Војислављевићу“. И др P(avle) M(ijo)vić, *Dose-ljavanje Slovena u Duklju, Enciklopedija Jugoslavije*, 3, Crn — Ђ, Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1984, 72, испод поднаслова *Краљевина Зета*, изричито тврди да је Михаило „1077. од папе Гргура VII добио краљевске знаке (rex Sclavorum)“. У вези с овом проблематиком, види и: Др Војислав Никчевић, *О неким питањима етногенезе Црногораца*, Пракса, бр. 4, Титоград 1981, 91—100. У овоме својему раду сам Дукљане, односно Зетане третирао као самосвојан етним, настао аутохтоним развојем од досељених Словена у симбиози са стајосједилачким живљем као базом из које ће историјски настати црногорски народ и црногорска нација. Тако их је исто обрадио и Павле Мијовић у већ споменутој енциклопедијској јединици, при чему ваља знати да ни сами Срби не могу доказати своје српско народносно поријекло. Из тих разлога је врло умјесно питање које је поставио др Реља Новаковић у књизи *Где се налазила Србија од VII до XII века* (историјско-географско разматрање). Проблеми и знања, Историјски институт у Београду и Народна књига, Београд 1981, 20: „Ако је тачно, као што неки хоће, да су у Србији, Босни и Дукљи првобитни словенски становници били истог етничког састава — српског, морали бисмо се питати зашто појам Србије није одмах обухватио сва три подручја и зашто се на целом том простору није очувала српска држава са називом Србија“.

⁷³ Драгомир Вујичић, исто, 124, пише: „У вријеме коме дају тон значајна историјска истраживања, у вријеме позитивизма, ономастика се третира као помоћна историјска дисциплина. Истини за вољу, морамо признати да су прва ономастичка истраживања и започели историчари, али не систематски и лингвистички, него идући од назива до назива, од имена до имена, с тим што им ти називи мјеста не служе као извори или докази, него само као потврде за оно што је већ нађено у записаним споменицима и документима или што је археолошким ископавањима и налазима наговјештено. Иако се ради о уистину великим именима са подручја историографије, као што је, на примјер, Јиречек, ипак се мора рећи да је то и вријеме када се праве не мале грешке у тумачењу назива. Будући да је у свему томе недостајала лингвистичка анализа, идентификовање назива било је у великом броју случајева нетачно“.